

Sylwia Konarska-Zimnicka (UNIWERSYTET JANA KOCHANOWSKIEGO W KIELCACH)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8337-1637>

Obraz choroby w *Liber principium sapientiae* Abrahama ibn Ezry

DOI:10.25951/4476

STRESZCZENIE

Abraham ibn Ezra był poetą, gramatykiem, egzegetą biblijnym, filozofem, astronomem, astrologiem i lekarzem. Mieszkał w Hiszpanii do 1140 r., a następnie opuścił Hiszpanię na czas rozległej wędrówki po Afryce Północnej i Europie. To właśnie w tym ostatnim okresie powstała większość jego utworów. Jego wędrówki zmusiły go do pisania zarówno po hebrajsku, jak i po łacinie, co być może uratowało jego dzieła od zapomnienia. Jednym z najważniejszych był *Liber principium sapientiae*. Było to kompendium wiedzy astrologicznej, w którym ważną rolę odgrywały zagadnienia medyczne. Traktat ten opierał się na aktualnym stanie wiedzy zaczerpniętej z prac starożytnych i arabskich uczonych. Ponieważ prace Abrahama Ibn Ezry były szeroko kopiowane i tłumaczone na języki europejskie, pomogły szerzyć wiedzę arabską i nową hebrajską literaturę astrologiczną w całej Europie.

SŁOWA KLUCZOWE: Abraham ben Meir ibn Ezra, *Liber principium sapientiae*, jatro-matematyka, astrologia.

SUMMARY

The Image of Disease in Abraham ibn Ezra's *Liber principium sapientiae*

Abraham ibn Ezra was a poet, grammarian, biblical exegete, philosopher, astronomer, astrologer, and physician. He lived in Spain until 1140 and then left Spain for a period of extensive wandering in North Africa and Europe. It was during the latter period that most of his works were composed. His wanderings forced him to write in Hebrew and Latin, a fact that perhaps saved his works from oblivion. One of his most important works was *Liber principium sapientiae*. It was a compendium of astrological knowledge in which medical issues were an import-

ant part. This treatise was based on the current state of knowledge derived from the works of ancient and Arab scholars. The fact that Abraham Ibn 'Ezra's works were widely copied and translated into European languages helped to spread the Arab knowledge and the new Hebrew astrological literature throughout Europe.

KEYWORDS: Abraham ben Meir ibn Ezra, astrology, iatromathematics, *Liber principium sapientiae*.

Abraham ben Meir ibn Ezra¹, w kręgach kultury łańcińskiej znany jako Abenezra, urodził się w 1089 r. (lub w 1092–1093) w Tudeli, zmarł w 1164 lub 1167. Israel Levin podał, że jeden z kopistów komentarza Abrahama ibn Ezry do Tory (był on bowiem cenionym egzegetą Starego Testamentu²) napisał na końcu księgi: „W poniedziałek, Pierwszego Addar I, w roku 4924, Ibn Ezra zmarł w wieku 75 lat, jak sam zapowiedział »Avraham będzie miał 75 lat, kiedy odejdzie na łono Pana«”³. W kalendarzu juliańskim był to poniedziałek, 23 stycznia 1164 r.⁴

Ibn Ezra był żydowskim uczonym działającym w muzułmańskiej Hiszpanii. W kręgu jego rozlicznych zainteresowań znajdowały się język hebrajski⁵, filozofia, teologia⁶, matematyka, astronomia i komputystyka⁷ oraz astrologia⁸. Ożenił się

¹ I. Levin, *Abraham Ibn Ezra – Reader*, Tel Aviv–New York 1985, *passim*. M. Steinschneider, *Abraham Ibn Ezra*, „Supplement zur Zeitschrift für Mathematik und Physik” Bd. 25, 1880, s. 59–128; M.B. Epstein, *Ibn Ezra, Avraham*, w: *The Astrology Book. The Encyclopedia of Heavenly Influences*, ed. J.R. Lewis, Detroit 2003, s. 349–357; T.M. Rudavsky, *Ibn 'Ezra: Abraham ibn 'Ezra*, w: *The Bibliographical Encyclopedia of Astronomers*, ed. T. Hockey, New York 2007, s. 553–555, gdzie literatura przedmiotu dotycząca twórczości astronomicznej Ibn Ezry.

² N.M. Sarna, *Abraham Ibn Ezra as an Exegete*, w: *Rabbi Abraham Inn Ezra: Studies in the Writings of a Twelfth-Century Jewish Polymath*, eds I. Twersky, J.M. Harris, Cambridge–Massachusetts–London 1993, s. 1–27.

³ M.B. Epstein, *Ibn Ezra, Avraham*, s. 351; T.F. Glick, S. J. Livesey, F. Wallis, *Medieval Science, Technology, and Medicine: An Encyclopedia*, Routledge 2005, s. 247–250; L. Thorndike, *A History of Magic and Experimental Science*, vol. 2, New York 1923, s. 926–930.

⁴ Cytat za: M.B. Epstein, *Ibn Ezra, Avraham*, s. 351. *Zasady obliczenia Kalendarza Żydowskiego*, Łódź 1910, gdzie szczegółowe wyliczenia. Por.: H. Wąsowicz, *Kalendarz żydowski*, w: *Kalendarze*, red. E. Gigilewicz, Lublin 2003, s. 24–30.

⁵ L. Charlap, *Another View of Rabbi Abraham Ibn-Ezra's Contribution to Medieval Hebrew Grammar*, „Hebrew Studies” vol. 42, 2001, s. 67–80; L. Prijs, *Die grammatikalische Terminologie des Abraham Ibn Esra*, Basel 1950.

⁶ B. Walfish, *The Two Commentaries of Abraham Ibn Ezra on the Book of Esther*, „The Jewish Quarterly Review. New Series” vol. 79, 1989, no. 4, s. 323–343.

⁷ I.M. Millas, *The Work of Abraham Ibn Ezra in Astronomy*, „Tarbiz” 9, 1938, s. 303–322; J.R. Arribas, *Significance of the Equinoxes in Abraham Ibn Ezra's Cosmology*, „Helmantica” vol. 175, 2007, s. 91–116.

⁸ S. Sela, G. Freudenthal, *Abraham Ibn Ezra's Scholarly Writings: A Chronological Listing*, „Aleph” no. 6, 2006, s. 13–55. D. Schwartz, *Studies on Astral Magic in Medieval Jewish*

w młodym wieku z córką ważnego uczonego żydowskiego Judy Halewigo (1075–1141)⁹, z którym wiele podróżował jego syn Icchak. Podczas jednej z podróży pozostał on w Bagdadzie, przechodząc na islam; już nigdy nie spotkał się z ojcem, albowiem zmarł kilka lat później, co mocno wstrząsnęło Ibn Ezrą¹⁰. Abraham, podobnie jak wielu współczesnych mu hiszpańskich Żydów, zmuszony został do opuszczenia rodzinnego miasta z powodu antyżydowskich wystąpień wywołanych najazdem Almohadów¹¹. Tym samym zaczął się kolejny etap jego życia, etap podróży. Podróżował po Afryce Północnej, gdzie odwiedził Egipt i Palestynę oraz Irak, w Europie zaś Rzym, Londyn, Weronę, Lukę, Mantuę, Rouen i Beziers. Jako że wspólnoty żydowskie Europy Zachodniej miały utrudniony dostęp do nauki świata muzułmańskiego, a dodatkowo ich znajomość gramatyki hebrajskiej była ograniczona, Ibn Ezrę wszędzie witano z entuzjazmem. Abraham nie tylko dzielił się rozległą wiedzą, lecz także tworzył dzieła z zakresu swoich licznych zainteresowań. Przeważająca część jego pism powstała właśnie w okresie wędrówek. W Lukce w 1146 lub w Béziers około 1147 r. rozpoczął pisanie większości swoich najważniejszych traktatów astrologicznych, które ukończył w czasie kolejnych podróży¹². W wieku 64 lat, kiedy przebywał w prowansalskim mieście Rodos (prawdopodobnie Rhodéz), ciężko zachorował. Po powrocie do zdrowia natychmiast zabrał się do ponownej redakcji i znacznego poszerzenia swoich komentarzy do Pisma Świętego. W wieku 70 lat udał się do Londynu, gdzie przebywał w latach 1158–1160¹³. Także tu, dobrze przyjęty przez miejscową społeczność żydowską, pisał autorskie dzieła, ale też, co równie istotne, tłumaczył

Thought, Leiden–Boston 2005, s. 62–91; S. Sela, *Abraham Ibn Ezra and the Rise of Hebrew Science*, Leiden–Boston 2003; R. Smithuis, *Abraham Ibn Ezra's Astrological Works in Hebrew and Latin: New Discoveries and Exhaustive Listing*, „Aleph” no. 6, 2006, s. 239–338.

⁹ Juda Halevi był znanym żydowskim lekarzem, poetą i filozofem. Zob.: *Selected Poems of Jehuda Halevi*, eds H. Brody, H. Elson, transl. N. Salaman, Philadelphia 1974; J. Yahalom, *Diwan and Odyssey. Judah Halevi and the Secular Poetry of Medieval Spain in the Light of New Discoveries from Petersburg*, „MEA. Sección hebreo” vol. 44, 1995, s. 23–45; S. Dov Goitein, *The Biography of Rabbi Judah Ha-Levi in the Light of the Cairo Geniza Documents*, „Proceedings of the American Academy for Jewish Research” vol. 28, 1959, s. 44.

¹⁰ L.J. Weinberger, *Twilight of a Golden Age. Selected Poems of Abraham Ibn Ezra*, Tuscaloosa 1997, s. 92–95.

¹¹ Szeroko A. Dziubiński, *Historia Maroka*, Wrocław 1983; R. Dozy, *History of the Almohades*, Leiden 1881; I. Goldziher, *Le livre de Mohammed ibn Toumert. Mahdi des Almohades*, Alger 1903.

¹² S. Sela, G. Freudenthal, *Abraham Ibn Ezra's Scholarly Writings*, s. 13–55; R. Smithuis, *Abraham Ibn Ezra's Astrological Works*, s. 239–338.

¹³ C. Burnett, *The Introduction of Arabic Learning into England*, London 1997, *passim*.

astronomiczno-astrologiczne dzieła uczonych arabskich¹⁴. Zmarł albo w Rzymie, albo w Londynie, a niektóre źródła podają, że wiedząc, iż zbliża się koniec jego ziemskiej wędrówki, wyruszył w tę ostatnią do swej ukochanej Hiszpanii i umarł, stanąwszy zaledwie na granicy ukochanego państwa¹⁵.

Dzieła Abrahama ibn Ezry o astrologii obejmują dziewięć rozpraw o horoskopach natalnych, elekcyjnych, horarnych, medycznych i o współczesnej mu astrologii, dwa przekłady z języka arabskiego na język hebrajski; niektóre jego rozprawy (m.in. *Księga o przyczynach*), pisane były dwukrotnie – w krótszej i dłuższej wersji¹⁶. We wszystkich dziełach astrologicznych Abrahama ibn Ezry wyraźnie widać inspirację źródłami antycznymi, przede wszystkim *Tetrabiblos* Klaudiusza Ptolemeusza (około 100–168)¹⁷, ale również pracami arabskich uczonych, dość wymienić Albumasara (787–886)¹⁸ czy Al Kindiego (około 801–873)¹⁹. Jego twór-

¹⁴ S. Sela, *Abraham Ibn Ezra as the Translator of Astrological and Astronomical Texts from Arabic into Hebrew: Sources and Methods*, „Medieval Encounters” vol. 25, 2019, s. 345–380; *Ibn al-Muthannā’s Commentary on the Astronomical Tables of al-Khwārizmī. Two Hebrew versions*, edited and translated with astronomical commentary by B.R. Goldstein, New Haven–London 1967; R. Smithuis, *Science in Normandy and England under the Angevins. The Creation of Avraham Ibn Ezra’s Latin Works of Astronomy and Astrology*, w: *Hebrew to Latin – Latin to Hebrew: The Mirroring of Two Cultures in the Age of Humanism*, ed. G. Busi, Berlin–Turin 2006, s. 26–61; M. Friedlander, *Ibn Ezra in England*, „Transactions of the Jewish Historical Society of England” vol. 2, 1894/1895, s. 47–60.

¹⁵ Ibn Ezra, *Abraham ben Meir*, w: *Encyclopaedia Judaica*, (online) Encyclopedia.com. 13 May. 2017, <http://www.encyclopedia.com> (dostęp: 20.05.2020).

¹⁶ Wykaz dzieł astrologicznych Ibn Ezry zob.: R. Smithuis, *Abraham Ibn Ezra’s Astrological Works*, s. 239–338; S. Sela, G. Freudenthal, *Abraham Ibn Ezra’s Scholarly Writings*, s. 13–55, gdzie autorzy dokonali zestawienia tabelarycznego.

¹⁷ Klaudiusz Ptolemeusz, *Czworoksiąg (Tetrábiblos)*, tłum., przypisy G. Muszyński, wstęp J. Włodarczyk, G. Muszyński, Wrocław 2012 (Biblioteka Antyczna, 44).

¹⁸ Abū Maʿšar al-Balḥī (Albumasar), *Liber introductorii maioris ad scientiam judiciorum astrorum*, vol. 5: *Texte latine de Jean de Séville avec la Révision par Gérard de Crémone*, ed. R. Lemay, t. 1–9, Napoli 1995–1996; tenże, *The Abbreviation of the Introduction to Astrology*, tłum. Ch. Burnett, b.m. 1997; tenże, *The Abbreviation of the Introduction to Astrology. Together with the Medieval Latin Translation of Adelard of Bath*, eds Ch. Burnett, K. Yamamoto, M. Yano, Leiden–New York 1994 (Islamic Philosophy, Theology and Science. Texts and Studies, eds H. Daiber, D. Pingree, t. 15); S. Konarska-Zimnicka, P. Piotrowski, *Albumasar i jego „Ysagoga minor”*, Kielce 2020.

¹⁹ B.R. Goldstein, *Astronomy and Astrology in the Works of Abraham ibn Ezra*, „Arabic Sciences and Philosophy” vol. 6, 1996, s. 9, uznał Abrahama Ibn Ezrę za „one of the most transmitters of Arabic scientific knowledge to the West”; por. L. Thorndike, *The Latin Translation of the Astrological Tracts of Abraham Avenezra*, „Isis” vol. 55, 1944, s. 293–302; Y.T. Langermann, *Some Astrological Themes in the Thought of Abraham ibn Ezra*, w: *Rabbi Abraham ibn Ezra: Studies in the Writings of a Twelfth-Century Jewish Polymath*, eds

czość długo pozostawała znana jedynie hebrajskojęzycznemu środowisku zainteresowanych czytelników. Jednakże dzięki rozlicznym podróżom i nawiązywanym wówczas kontaktom grono osób poznających dorobek naukowy Abrahama znacznie się rozrastało. W drugiej połowie XIII w. wiele dzieł Ibn Ezry przetłumaczono na język łaciński, ponadto na język francuski, angielski oraz kastylijski²⁰. Bodaj najśłynniejsze jego dzieło – *Księga o początku mądrości* z 1148 r. – po raz pierwszy zostało przetłumaczone w 1273 r. na język francuski wraz z innymi dziełami, stanowiącymi spójną pod względem merytorycznym kolekcję (*Li livres du commencement de sapience, Livre des jugemens des naitivités, Le livre des elections Abraham, Le livre des interrogations*²¹), przez Hagin le Juif (Hagina Żyda)²², działającego pod patronatem ucznia Tomasza z Akwinu, znanego teologa, filozofa, poety, astronoma i astrologa Henry’ego Bate (Hendrik Baten z Mechelen lub z Malines; Henricus Batenus (Mechliniensis); 1246– po 1310)²³. Właśnie to tłumaczenie posłużyło za podstawę dwóm uczonym, którzy dokonali kolejnych przekładów, tym razem na język łaciński. Byli to: w latach 1281 i 1292 tym razem już sam Henry Bate oraz w 1293 r. znany i ceniony włoski filozof, medyk i astrolog Piotr d’Abano (Petrus Aponensis vel Piotr z Padwy; około 1250–1316)²⁴. *Księga*

I. Twersky, J. M. Harris, Cambridge 1993, s. 28–85. S. Sela, *Abraham Ibn Ezra’s Scientific Corpus Basic Constituents and General Characterization*, w: *Arabic Sciences and Philosophy*, Cambridge 2001, s. 91–149.

²⁰ K. von Stuckrad, *Astrology III: Middle Ages*, w: *Dictionary of Gnosis et Western Esotericism*, ed. W. Hanegraaff, cooperation A. Faivre, R. van den Broek, J-P. Brach, Leiden–Boston 2006, s. 122, 125–126. Zob. Abraham ibn Ezra, *The Beginning of Wisdom*, transl. R. Levy, F. Cantera, Paris 1939; tenże, *El libro de los fundamentos de las Tablas astronómicas*, ed. J.M. Vallicrosa, Madrid–Barcelona 1947; R. Levy, *The Astrological Works of Abraham Ibn Ezra – A Literary and Linguistic Study with Special Reference to the Old French Translation of Hagin*, Baltimore 1927.

²¹ S. Sela, *The Ibn Ezra – Henry Bate Astrological Connection and the Three Abrahams*, „Mediterranea. International journal for the transfer of knowledge” vol. 2, 2017, s. 166.

²² S. Sela, *The Impact of Hagin le Juif’s French Translations on Subsequent Latin Translations of Abraham Ibn Ezra’s Astrological Writings*, „Jewish Quarterly Review” vol. 111, 2021, no. 1, s. 55–82.

²³ S. Sela, *The Ibn Ezra – Henry Bate*, s. 163, uznał, że Henry Bate „brought Ibn Ezra to the knowledge of the Latin West”. Zob.: G. Wallerand, *Henri Bate de Malines et saint Thomas d’Aquin*, „Revue néo-scholastique de philosophie” 1934, vol. 36, s. 387–411; zob.: A. Birkenmajer, *Henri Bate de Malines, astronome et philosophe du XIIIe siècle*, w: tenże, *Études d’histoire des sciences en Pologne*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1972 (Studia Copernicana, 4), s. 105–115. E. Pouille, *Henry Bate of Malines*, w: *Dictionary of Scientific Biography*, vol. 6, New York 1972, s. 272–275.

²⁴ S. Sela, *Pietro d’Abano, Translator of Abraham Ibn Ezra’s Astrological Writings*, „Sefarad” vol. 79, 2019, 1, s. 7–87; L. Thorndike, *The Latin Translations of the Astrological Tracts of*

o *początku mądrości* początkowo funkcjonowała w wielu wersjach rękopiśmiennych. Drukiem po raz pierwszy została opublikowana w 1507 r. w tłumaczeniu zaproponowanym przez Piotra d'Abano²⁵.

To stosunkowo niewielkich rozmiarów dzieło cieszyło się wielką popularnością nie tylko za życia jego twórcy, lecz także przez cały okres wieków średnich i we wczesnej epoce nowożytnej. Bez wątpienia sprzyjał temu jego podręcznikowy charakter (było to swego rodzaju kompendium ówczesnej wiedzy astrologicznej), ale również obfitość refleksji filozoficznych obrazujących osobiste poglądy Abrahama ibn Ezry. W nich to bowiem uczony żydowski wyraził swój pogląd na strukturę wszechświata. Podobnie jak Arystoteles (384–322 p.n.e.), ale też platończycy, Abraham podzielił go na trzy części: świat duchowy, niebiański (nazywany też księżycowym) oraz podksiężycowy²⁶. Niebiański świat służyć miał łączności dwóch pozostałych, Ziemia z kolei miała być poddana Bogu. Nauką, doskonale nadającą się do eksploracji tych powiązań, była astrologia, która wraz ze swoim aparatem pojęć, twierdzeń i reguł dostarczała podstawowych schematów i mechanizmów dla objaśnienia, wytłumaczenia i klasyfikacji zjawisk zachodzących w świecie niebiańskim – księżycowym, oraz podksiężycowym²⁷. Jak wszyscy średniowieczni filozofowie, Abraham przyjął, że gwiazdy wywierają bezpośredni wpływ jedynie na ciało oraz zmysły człowieka, nie oddziałując na duszę, która należy do świata duchowego. Uczony jednakże przekonywał, że nawet ten wpływ, który odnosi się do sfery cielesnej, nie tylko, że może być osłabiony, czy wręcz zmieniony przez Boga, lecz także, co więcej, mogą tego dokonać również ludzie cnotliwi, chociażby prorocy Izraela, którzy zjednoczyli się z Bogiem²⁸. Co więcej,

---

Abraham Avenezra, „Isis” vol. 35, 1944, s. 393–302; R. Levy, *A Note on the Latin Translators of Ibn Ezra*, „Isis” vol. 37, 1947, no. 3–4, s. 153–155. Tłumaczami innych dzieł Ibn Ezry byli również Arnoul de Quinquempoix (zm. przed 1336), medyk na dworze Filipa IV Pięknego oraz Martin z Osca (lub Huesca) Aragon, którego kataloński przekład dokonany bezpośrednio z hebrajskiego posłużył za podstawę pochodzącemu z Hiszpanii, a działającemu przede wszystkim w Lyonie, astrologowi Louisowi de Angulo (Louis de Langle, Ludovicus de Angulo; zm. 1463 lub 1463). Por.: S. Sela, *What is Tractatus Particulares, a Four-Part Work Assigned to Abraham Ibn Ezra? A Study of its Sources and General Features*, „AHDL-MA” vol. 86, 2019, s. 143.

²⁵ *Abrahe Avenaris Iudei Astrologi peritissimi in Re Iudicali Opera ab Excellentissimo Philosopho Petro de Albano post accuratam castigationem in Latinam traducta*, Petrus Lichtenstein, Venice 1507; R. Levy, *The Astrological Works of Abraham ibn Ezra*, *passim*.

²⁶ A. Hughes, *The Three Worlds of ibn Ezra's Hay ben Meqitz*, „The Journal of Jewish Thought and Philosophy” vol. 11, 2002, s. 1–24.

²⁷ S. Sela, *Abraham ibn Ezra's Scientific Corpus*, s. 91–149.

²⁸ H. Grieve, *Studien zum jüdischen Neoplatonismus: Die Religionsphilosophie des Abraham Ibn Ezra*, Berlin–New York 1973; R. Jospe, *Biblical Exegesis as a Philosophic Literary Genre*:

bojaźń Bożą uczynił warunkiem pozyskania mądrości (pogląd ten zawarł już we wstępie *Liber principium sapientiae*²⁹), a nawet ochrony przed oddziaływaniem ciał niebieskich, a w konsekwencji życia wiecznego. Jednocześnie Abraham, niejako afirmując astrologię jako naukę, stwierdzał, że równie skutecznym sposobem na przeciwdziałanie influencji astralnej jest jej akceptacja będąca efektem dokładnego poznania. Wpływy astralne bowiem, choć nie mogą być przez człowieka zmienione, to jednak dzięki staraniom astrologów mogą być przewidywane. A zatem, mając świadomość czyhających niebezpieczeństw i zagrożeń, można podjąć starania, aby tego, co złe, uniknąć albo przynajmniej osłabić ich niekorzystne oddziaływanie. Temu właśnie poznaniu służyć miała kompleksowa wykładnia podstawowych prawideł wiedzy astrologicznej, obejmujących opis planet i znaków zodiaku, aspektów planetarnych, gwiazd, sfer oddziaływania ciał niebieskich na regiony geograficzne, kolory, metale, smaki, rośliny, zwierzęta, a przede wszystkim na człowieka – jego wygląd, umiejętności, cechy charakteru, predyspozycje do zawodów, jak również na zdrowie i predyspozycje do chorób³⁰.

Niezwykle ciekawym aspektem, szeroko poruszonym w traktacie *Liber principium sapientiae*, jest właśnie zagadnienie choroby. Zgodnie z tradycją astrologiczną, kultuwaną od czasów antycznych, tożsamość elementów, z których zbudowani są wszechświat oraz człowiek, czyli makro- i mikrokosmos, powodowała, że współzależność pomiędzy nimi była kluczowa również w kontekście medycyny³¹. Jatromatematyka, czyli medycyna astrologiczna, bazowała na teorii humoralnej, pod którą podwaliny stworzył już Arystoteles, a która została udoskonalona i rozpowszechniona przez Galena (około 129–200/216)³², jak również

Abraham ibn Ezra and Moses Mendelssohn, w: Jewish Philosophy and the Academy, eds E. Fackenheim, R. Jospe, Madison–Teaneck 1996, s. 48–92.

²⁹ Ibn Ezra (Avraham Ben Meir Ibn Ezra), *The Beginning of Wisdom. Reshith Hochma*, transl., annotated by M. B. Epstein, commentary R. Hand, Arhat 2009, s. 1.

³⁰ Ibn Ezra (Avraham Ben Meir Ibn Ezra), *The Beginning of Wisdom, passim*; T. Charmasson, *Divinatory Arts*, w: *Dictionary of Gnosis and Western Esotericism*, s. 316.

³¹ Arystoteles pisał: „[...] będą cztery pary jakości pierwiastkowych, a mianowicie: gorące i suche, gorące i wilgotne, zimne i wilgotne, zimne i suche”; Arystoteles, *O powstawaniu i ginięciu*, tłum. L. Regner, Warszawa 1981, s. 57; szeroko M. Wilejczyk, *Filozofa przyrody Arystoteles – wokół koncepcji czterech elementów*, Wrocław 2008, *passim*.

³² Galen, *Selected works*, translated with an introduction and notes P.N. Singer, Oxford 1997; O. Temkin, *Galenism: Rise and Decline of a Medical Philosophy*, New York 1973; zob.: G.M. Cooper, *Galen and Astrology: A Mésalliance?*, „Early Science and Medicine” vol. 16, 2011, no. 1, s. 122, uznał, że astrologia preferowana i praktykowana przez Galena była integralną częścią jego poglądu na świat. Zob.: G.I. Toomer, *Galen on the Astronomers and Astrologers*, „Archive for the History of Exact Sciences” vol. 32, 1985, Issue 3–4, s. 193–206.

na melotezji, teorii zapoczątkowanej w I w. przez Maniliusza³³, który poszczególnym znakom zodiaku przyporządkował konkretne części ciała ludzkiego, poczynając od Barana, któremu przypisano głowę, na ostatnim znaku zodiaku Rybach oraz władanych przezeń stopach kończąc³⁴.

W swoim wprowadzeniu do astrologii, gdyż taką funkcję pełniła *Księga o początku Mądrości*, Abraham wiele miejsca poświęcił oddziaływaniu znaków zodiaku na wygląd zewnętrzny człowieka, części jego ciała oraz nękające go dolegliwości³⁵. Podług przekazanych przez niego informacji Baran, zgodnie z kultywowaną od starożytności tradycją, odpowiadający za głowę oraz oblicze/twarz, jak również za źrenicę oka oraz uszy, ponosił odpowiedzialność za ból oczu, uszu, nozdrzy, ponadto wszelkie wypryski, które wyglądają jak wrzody. Kolejny znak zodiaku – Byk – władał szyją, jak również wszystkimi narządami występującymi w tych częściach ciała oraz nękającymi je chorobami, takimi jak świnka, kręcz szyi i wola. Bliźnięta zaś sprawowały pieczę nad łopatkami, ramionami, barkami i rękami, a zatem także nad wszelkimi dolegliwościami dotykającymi te części ciała, przy czym, ze względu na znajdujące się tu ważne z punktu widzenia flebotomii żyły, ten aspekt był mocno przez uczonego eksponowany. Rak, którego władztwu podporządkowywano klatkę piersiową, piersi oraz, jak pisano, „górne wnętrzości”, tj. żebra, śledzionę, płuca i wszystkie ich słabości, miał także oddziaływać na „ciężkość oczu” powodowaną przez pojawianie się w obrębie tego znaku tzw. mglistych gwiazd³⁶. Cały znak miał dodatkowo warunkować występowanie świądu, trądu, dziobów, łysiny oraz „cienkiej”, a więc zapewne bardzo rzadkiej brody. Lew – pan serca, arterii, płuc i grzbietu – miał oddziaływać na choroby tych właśnie narządów. Waga z kolei była odpowiedzialna za wszelkie organy leżące poniżej brzucha w pobliżu pachwin, a zatem także niedomagania typu zatrzyma-

³³ M. Manilius, *Astronomica*, II, IV, transl. G.P. Goold, Cambridge–London 1977 (The Loeb Classical Library), s. 119, 279; Ch. Clark, *The Zodiac Man in Medieval Medical Astrology*, „Journal of the Rocky Mountain Medieval and Renaissance Association” vol. 3, 1982, s. 13–38; S. Konarska-Zimnicka, *Jatromatematyka w optyce twórczości krakowskich uczonych późnego średniowiecza. Przyczynek do badań*, w: *Medicina antiqua, mediaevalis et moderna. Historia – filozofia – religia*, red. S. Konarska-Zimnicka, L. Kostuch, B. Wojciechowska, Kielce 2019, s. 165–181; też, „Wenus panią roku, Mars towarzyszem...” *Astrologia w Krakowie XV i początku XVI wieku*, Kielce 2018, s. 137–207.

³⁴ Na temat patologii humoralnej zob.: T. Brzeziński, *Rozwój poglądów na istotę choroby*, w: *Historia medycyny*, red. T. Brzeziński, Warszawa 1988, s. 137–143.

³⁵ Szeroko zob.: S. Sela, *Abraham Ibn Ezra on Elections, Interrogations, and Medical Astrology*, Leiden 2011, *passim*.

³⁶ Z.E. Roskał, *Gwiazdy mgliste w świetle obserwacji teleskopowych*, www.kul.pl/files/57/working_papers/roskał_2008a.pdf, s. 1 (dostęp: 9.12.2016).

nie moczu, krwotoki w obrębie jamy brzusznej oraz, co ciekawe, ciemność w oku. Skorpion, odpowiedzialny za genitalia i wszelkie wstydlive części ciała, ponadto męskie i żeńskie pachwiny, władał wszelkimi deformacjami w obrębie tych części, wskazując dodatkowo na wady wzroku, szkorbut, ponadto na choroby typu rak, łysienie, trąd oraz dzioby występujące w obrębie władanych części ciała. Strzelec odpowiadał za jądra, znamiona, wskazywał zbędne części ciała, takie jak dodatkowy palec, z chorób – na gorączkę i ślepotę, „upadek z dużej wysokości” i choroby, które wywoływane są na skutek działania jadu zwierząt i węży, jak również naderwanie kończyn. Koziorożec z kolei sygnifikował jądra i choroby dotyczące ten organ, ponadto świerzb, świąd, trąd, „niemotę i głuchotę”, łysienie, ślepotę i krwotoki z dolnych części ciała. Wodnik odpowiedzialny za nogi zwiastował zakrzepicę, niedrożność żył. I wreszcie Ryby – władające stopami i palcami stóp – powodowały rozmaite zarazy, choroby skóry wraz z trądem i był to, podług Abe nezry, „znak wszelkich słabości”³⁷.

Na uwagę zwracają owe szeroko pojmowane choroby oczu, a to zapewne z tej przyczyny, że były to dolegliwości często spotykane, ale co ważniejsze, z dużym skutkiem leczone w muzułmańskiej Hiszpanii. Abraham ibn Ezra stwierdził, że osoba urodzona „w jednym ze stopni Plejad, które rozciągają się pomiędzy 13 a 15”³⁸, będzie cierpiała na choroby oczu. Uczony informował czytelników, że właśnie w tym obszarze usytuowana była jedna z tzw. gwiazd mglistych, które tradycyjnie obarczane były odpowiedzialnością za wszelkie słabości zmysłu wzroku. Za tego rodzaju kłopoty zdrowotne odpowiedzialne były również konkretne stopnie niektórych znaków Zodiaku, np. 22 stopień Raka, gdzie uczony ponownie zlokalizował gwiazdę mglistą, ponadto Skorpion pomiędzy 21 a 24 stopniem (tu także widoczna była gwiazda mglista), Strzelec od 15 do 18 stopnia tegoż znaku, Koziorożec pomiędzy 22 a 25 stopniem, oraz Wodnik pomiędzy 20 i 25 stopniem³⁹.

Olbrzymi zatem wachlarz chorób dawał astrologowi duże pole do interpretacji, tym bardziej że na narządy ciała ludzkiego oraz ich choroby rozciągnięto również wpływy planetarne. I tutaj wyraźnie widać nawiązanie do antycznych poprzedników z Ptolemeuszem na czele⁴⁰. Saturn, jako planeta zimna i sucha, władał kośćmi, śledzioną, prawym uchem, pęcherzem oraz, co godne podkreśle-

³⁷ Ibn Ezra (Avraham Ben Meir Ibn Ezra), *The Beginning of Wisdom*, s. 15–79.

³⁸ Tamże, s. 28–9. Plejady to najbardziej znana otwarta gromada, tj. luźno połączonych grawitacją gwiazd, znajdująca się w gwiazdozbiornie Byka.

³⁹ Tamże, s. 39, 57, 67, 71.

⁴⁰ Klaudiusz Ptolemeusz, *Czworoksiąg, passim*.

nia – czerwoną żółcią⁴¹. Dolegliwościami przez niego powodowanymi były niepoczytalność, starzenie się, drżenie, zarazy, krwotoki, trąd, choroby nóg, wszelkie choroby przewlekłe oraz te, które są wynikiem zimna i suchości. Jowiszowi, jako ciepłemu i wilgotnemu o umiarkowanej naturze, przyjaznej człowiekowi, przypisano wątrobę, lewe ucho, zębra i naczynia krwionośne; z dolegliwości – wszystkie szybko mijające⁴². Mars, czyli mały malefik⁴³, gorącej i suchej natury, władał wreczkiem żółciowym, prawym nozdrzem, ścięgnami, nerkami oraz penisem. Jemu podlegała czerwona żółć oraz krew z tętnic, zwana „płonącą krwią” (od koloru żywego, krew ta bowiem zawiera dużo tlenu), z chorób zaś – gorączka (zimnica), gruźlica, ospa, złość, niepoczytalność, siniaki oraz oparzenia, a więc słabości będące, jak sądzono, efektem działania suchości i gorąca. Kolejne w porządku chaldejskim, będącym odwzorowaniem wyobrażenia o sferach niebieskich⁴⁴, Słońce było bardzo gorące i suche, a więc tak samo pożyteczne, jak i szkodliwe. Władała sercem, prawym okiem za dnia, nocą zaś okiem lewym, ponadto mózgiem (tutaj sam autor sobie zaprzecza, gdyż w *Księdze przyczyn* za pana mózgu podaje Księżyc), arteriami oraz całą prawą stroną ciała ludzkiego. Podlegała mu czerwona żółć i wszystkie dolegliwości występujące w obrębie ust (znowu zaskakujące, ponieważ ustami władał Merkury). Wenus jako gorąca i wilgotna, o korzystnej i stabilnej naturze, miała w swej pieczy cielesność człowieka, mleko kobiece, wątrobę oraz nasienie męskie. Ponadto wszystko, co było w organizmie wilgotne, podlegało właśnie Wenus. Z chorób jej władztwu podporządkowano choroby nerek oraz genitaliów. Merkury miał naturę zmienną, w zależności od natury planet i gwiazd, z którymi konfigurował. Podporządkowano mu język, usta, nerwy oraz przypisano częściowy współudział we władaniu krwią. Z dolegliwości podlegały mu te, które dotyczyły duszy, jak skłonność do nadmiernego rozmyślania, zamartwianie się i wszelakie nadmierne wątpliwości. I wreszcie Księżyc, planeta zimna i wilgotna, za dnia władała lewym okiem, nocą okiem prawym, ponadto płuca-

⁴¹ Ibn Ezra (Avraham Ben Meir Ibn Ezra), *The Beginning of Wisdom*, s. 93–94. Żółć czasami określana była mianem czerwonej, w odróżnieniu od czarnej żółci; zob.: *A Sourcebook in Medieval Science*, ed. E. Grant, Cambridge–Massachusetts 1974, s. 718. Co istotne, zazwyczaj Saturnowi przypisywano czarną żółć.

⁴² Ibn Ezra (Avraham Ben Meir Ibn Ezra), *The Beginning of Wisdom*, s. 96.

⁴³ Planetami maleficznymi nazywano te, których oddziaływanie było nieprzyjemne istotom żywym, szczególnie człowiekowi. Wielkim malefikiem był Saturn, małym – Mars. Z kolei planety dysponujące cechami przeciwnymi określano mianem wielkiego benefika (Jowisz) i małego benefika (Wenus).

⁴⁴ Porządek chaldejski narzucał kolejność: Saturn, Jowisz, Mars, Słońce, Wenus, Merkury i Księżyc.

mi, gardłem, żołądkiem, łonem kobiecym i w ogóle lewą stroną ciała ludzkiego. Z chorób przyporządkowano mu wszelkie dolegliwości powstające na skutek nadmiaru wilgoci. Oczywiście usytuowanie każdej z planet w konkretnym znaku zodiaku skutkowało dodatkowymi kłopotami zdrowotnymi, obejmującymi przykładowo – w przypadku Saturna rezydującego w Baranie – niedomagania w obrębie klatki piersiowej, a gdy planeta ta przebywałaby w Byku – choroby serca; Jowisz w Byku sugerować miał niedomagania żołądka, a usytuowany w Raku – dolegliwości w obrębie genitaliów; z kolei Wenus w znaku Barana znamionowała wszelakie choroby stóp, ale gdy znalazłaby się w znaku Wagi – bioder; Księżyc w znaku Ryb obwieszczał choroby jąder, w Baranie – kolan, a w znaku Bliźniąt – stóp, itd.⁴⁵ Jak zatem łatwo dostrzec, wszystkie choroby i niedomagania miały być skutkiem niekorzystnej, bardzo konkretnie określonej influencji kosmicznej.

Informacje te były niezbędne z punktu widzenia ówczesnej medycyny, albowiem dla prawidłowej diagnostyki konieczna była znajomość tajników astrologii, a to z tej przyczyny, iż jednym z etapów diagnozy było, szczególnie w przypadku osób zamożnych, zapoznanie się z horoskopem natalnym (tj. urodzeniowym)⁴⁶, jak również postawienie horoskopu choroby, tzw. dekumbituru⁴⁷. Usytuowanie poszczególnych planet i znaków Zodiaku w domu szóstym horoskopu natalnego (wykres horoskopowy dzielono na dwanaście domów, którym przypisywano odrębną płaszczyznę życia ludzkiego⁴⁸), podług przekonania astrologów odpowiadającego za choroby i wszelkie dolegliwości, wskazywało na skłonność pacjenta do konkretnych chorób, a dekumbitur pozwalał, jak wierzono, przewidzieć dni krytyczne choroby, a nawet ewentualną śmierć pacjenta. Tę informację czerpano

⁴⁵ Ibn Ezra (Avraham Ben Meir Ibn Ezra), *The Beginning of Wisdom, passim*.

⁴⁶ Tym zagadnieniom Abraham ibn Ezra poświęcił osobne dzieło. Zob.: *Abraham Ibn Ezra's Astrological Writings*, vol. 4, *Abraham Ibn Ezra on Nativities and Continuous Horoscopy. A Parallel Hebrew-English Critical Edition of the Book of Nativities and the Book of Revolution*, ed., transl. S. Sela, Leiden–Boston 2014 (Études sur le judaïsme médiéval, vol. 59).

⁴⁷ D.G. Greenbaum, *Astronomy, Astrology, and Medicine*, w: *Handbook of Archaeoastronomy and Ethnoastronomy*, wyd. C.L.N. Ruggles, New York 2015, s. 121; N.G. Siraisi, *Medieval & Early Renaissance Medicine. An Introduction to Knowledge and Practice*, London 1990, s. 122.

⁴⁸ S. Konarska-Zimnicka, *Dom rodzinny a domy horoskopowe w średniowiecznej tradycji astrologicznej*, w: *Dom, codzienność i święto. Przestrzeń domowa – ludzie i rzeczy*, red. B. Popiołek, A. Chłosta-Sikorska, M. Gadocha, Kraków 2018, s. 11–20; R. Hand, *Whole Sign Houses. The Oldest House System. An Ancient Method in Modern Application*, Las Vegas 2000, *passim*; J.H. Holden, *A History of Horoscopic Astrology. From the Babylonian Period to the Modern Age*, Tempe 1996, s. 150; R.W. Holden, *The Elements of House Division*, Southampton 1977, *passim*; J. Casulleras, J.P. Hogendijk, *Progression, Rays and Houses in Medieval Islamic Astrology: A Mathematical Classification*, „Suhayl” 11, 2012, s. 33–102.

z domu ósmego horoskopu urodzeniowego, zapowiadającego śmierć – jej czas oraz okoliczności. Omówieniu tychże zagadnień służyły inne dzieła, które wyszły spod pióra uczonego – *Liber nativitatum* i *Liber luminarium*⁴⁹. Ponadto obserwacja układu ciał niebieskich pomagała w doborze odpowiedniej pory na dokonanie najbardziej popularnych zabiegów medycznych, tj. flebotomii, stawiania baniek oraz kąpeli⁵⁰. Na tejsze podstawie wskazywano również termin i rodzaj przyjmowanych medykamentów, sporządzanych podług zasady „przeciwnie lecz przeciwnym”⁵¹. A zatem choroby wywołane nadmiarem wilgoci leczono medykamentami o właściwościach osuszających, te zaś spowodowane zbytnim wysuszeniem – lekami zwilżającymi.

Abraham ibn Ezra wniósł znaczny wkład w rozwój hebrajskiej terminologii naukowej, stworzył pierwszy kompleksowy korpus hebrajskich podręczników astrologicznych, uwzględniających całość ówczesnej arabskiej wiedzy astrologicznej⁵². Nie był natomiast nowatorski w swoich wywodach jatromatematycznych, albowiem powielał on schematy prezentowane przez powszechnie uznawane autorytety antycznego świata nauki, a więc zarówno przez Galena, jak i Ptolemeusza oraz Doroteusza z Sydonu (ur. około 75)⁵³, a także przez cenionych w całej średniowiecznej i wczesnonowożytnej Europie arabskich uczonych – Albumasara, Alcabitiusa (zm. 967)⁵⁴,

⁴⁹ Temu zagadnieniu w kontekście medycznym Abraham ibn Ezra poświęcił dzieło *Księga o światłach*. Zob.: N. Culpeper, *Traktat o astrologii medycznej*, przedmowa J. Frawley, tłum. M. Krukowska, Warszawa 2014 (Biblioteka PTA, 5), *passim*. Szeroko: *Abraham Ibn Ezra's Astrological Writings*, vol. 3: *Abraham Ibn Ezra on Elections, Interrogations, and Medical Astrology. A Parallel Hebrew-English Critical Edition of the Book of Elections (3 Versions), the Book of Interrogations (3 Versions), and the Book of the Luminaries*, ed., transl. commentary S. Sela, Leiden–Boston 2011 (*Études sur le Judaïsme Médiéval*, ed. G. Vajda, vol. 50).

⁵⁰ B. Wojciechowska, *Flebotomia i purgowanie, czyli o leczeniu w wiekach średnich*, Kielce 2019, *passim*.

⁵¹ S. Konarska-Zimnicka, *Jatromatematyka*, *passim*.

⁵² S. Sela, *Abraham Ibn Ezra's Special Strategy in the Creation of a Hebrew Scientific Terminology*, „*Micrologus*” 9, 2001, s. 65–87. Abraham ibn ‘Ezra był pierwszym uczonym, który zapisał jedną z siedmiu metod zakładania domów astrologicznych. Metodę tę stosował na przykład Gersonides.

⁵³ *Dorothei Sidonii Carmen Astrologicum*, ed. D. Pingree, Leipzig, 1976.

⁵⁴ Alcabitius, *Alcabiti ad magisterium iudiciorum astrorum Isagoe. Commentario Ioannis Saxonii declarata*, Simon Colinaeus, Paris 1521, KGL. Öffentl. Bibliothek Dresden, st. dr. 87, 1044; *Introductions to Traditional Astrology: Abu Ma'shar et al-Qabisi*, transl. ed. B.N. Dykes, Minneapolis–Minnesota 2010; Ch. Burnett, *Al-Qabisi's Introduction to astrology: From Courtly Entertainment to University Textbook*, w: *Studies in the History of Culture and Science: A Tribute to Gad Freudenthal*, eds R. Fontaine et al., Leiden 2011, s. 43–69.

Al Kindiego⁵⁵ czy wreszcie Awicennę (980–1037)⁵⁶. Co więcej, to właśnie dzięki przetłumaczonej na język francuski oraz łaciński twórczości Abrahama Ibn Ezry zachodnia Europa poznała twórczość wspomnianych uczonych⁵⁷. I choć do ostatniej dekady XIII w. dzieła Ibn Ezry z zakresu astrologii pozostawały poza głównym nurtem twórczości tej materii poświęconej, to jednocześnie tłumaczenia jego utworów, jakich dokonywano od końca tego stulecia, sprawiły, że dzieła te były po wielokroć, jak dziś powiedzielibyśmy, cytowane przez uczonych z kręgu kultury chrześcijańskiej⁵⁸. Pomimo tego, że z punktu widzenia jatromatematyki była to twórczość w dużej mierze odtwórcza, albowiem powielała ustalenia poprzedników w odniesieniu do astrologicznych oddziaływań na zdrowie, choroby czy szeroko pojmowaną cielesność człowieka, to odegrała znaczną rolę w rozwoju tejże, a *La principium sapientiae* przywoływane było przez kolejne pokolenia astrologów i jatromatematyków.

BIBLIOGRAFIA (BIBLIOGRAPHY)

Źródła

- Abraham ibn Ezra, *The Beginning of Wisdom*, transl. R. Levy, F. Cantera, Paris 1939.
- Abraham ibn Ezra, *El libro de los fundamentos de las Tablas astronómicas*, ed. J.M. Valli-crosa, Madrid–Barcelona 1947.
- Abraham Ibn Ezra's Astrological Writings*, vol. 4, *Abraham Ibn Ezra on Nativities and Continuous Horoscopy. A Parallel Hebrew-English Critical Edition of the Book of Nativities and the Book of Revolution*, ed., transl. S. Sela, Leiden–Boston 2014 (Études sur le judaïsme médiéval, vol. 59).
- Abraham Ibn Ezra's Astrological Writings*, vol. 3: *Abraham Ibn Ezra on Elections, Interrogations, and Medical Astrology. A Parallel Hebrew-English Critical Edition of the Book of Elections (3 Versions), the Book of Interrogations (3 Versions), and the Book of the Lu-*

---

⁵⁵ Al-Kindi, *The Forty Chapters*, transl. B. Dykes, Minneapolis 2012, zob. także Al-Kindi, *The Forty-Four Chapters (Iudicia astrorum): The Two Latin Versions*, ed. Ch. Burnett, London 1993. T. Stefaniuk, *Al-Kindi i początki filozofii w świecie islamu*, Lublin 2013, gdzie bogata literatura przedmiotu.

⁵⁶ *Canon Medicine of Avicenna*, ed. O. C. Gruner, New York 1973.

⁵⁷ S. Sela, *Pietro d'Abano*, s. 65, uznał go wręcz za pioniera „in the new trend of transmitting the Greco-Arab science in Hebrew to a Jewish audience”.

⁵⁸ S. Konarska-Zimnicka, „Wenus panią roku, Mars towarzyszem...”, *passim*; K. Sudhoff, *Iatromathematiker vornehmlich in 15 und 16 Jahrhundert. Eine Studie*, Breslau 1902 (Abhandlungen zur Geschichte der Medizin, 2), *passim*.

- minaries*, ed., transl, commentary S. Sela, Leiden–Boston 2011 (Études sur le Judaïsme Médiéval, ed. G. Vajda, vol. 50).
- Abrahe Avenaris Iudei Astrologi peritissimi in Re Iudicali Opera ab Excellentissimo Philosopho Petro de Albano post accuratam castigationem in Latinam traducta*, Petrus Lichtenstein, Venetia 1507.
- Abū Maʿšar al-Balḥī (Albumasar), *The Abbreviation of the Introduction to Astrology*, transl. Ch. Burnett, b.m. 1997.
- Abū Maʿšar al-Balḥī (Albumasar), *The Abbreviation of the Introduction to Astrology. Together with the Medieval Latin Translation of Adelard of Bath*, eds Ch. Burnett, K. Yamamoto, M. Yano, Leiden–New York 1994 (Islamic Philosophy, Theology and Science. Texts and Studies, eds H. Daiber, D. Pingree, 15).
- Abū Maʿšar al-Balḥī (Albumasar), *Liber introductorii maioris ad scientiam iudiciorum astrorum*, vol. 5: *Texte latine de Jean de Séville avec la Révision par Gérard de Crémone*, ed. R. Lemay, Napoli 1995–1996.
- Alcabitius, *Alcabitii ad magisterium iudiciorum astrorum Isagoge. Commentario Ioannis Saxonii declarata*, Simon Colinaeus, Paris 1521, KGL. Öffentl. Bibliothek Dresden, st. dr. 87, 1044.
- Al-Kindi, *The Forty Chapters*, transl. B. Dykes, Minneapolis 2012.
- Al-Kindi, *The Forty-Four Chapters (Iudicia astrorum): The Two Latin Versions*, ed. Ch. Burnett, London 1993.
- Arystoteles, *O powstawaniu i ginięciu*, tłum. L. Regner, Warszawa 1981.
- Canon Medicine of Avicenna*, ed. O.C. Gruner, New York 1973.
- Culpeper N., *Traktat o astrologii medycznej*, przedmowa J. Frawley, tłum. M. Krukowska, Warszawa 2014 (Biblioteka PTA, 5).
- Dorothei Sidonii Carmen Astrologicum*, ed. D. Pingree, Leipzig 1976.
- Galen, *Selected Works*, translated with an introduction and notes P.N. Singer, Oxford 1997.
- Ibn al-Muthannā's Commentary on the Astronomical Tables of al-Khwārizmī. Two Hebrew Versions*, edited and translated with astronomical commentary by B.R. Goldstein, New Haven–London 1967.
- Ibn Ezra (Avraham Ben Meir Ibn Ezra), *The Beginning of Wisdom. Reshith Hochma*, transl., annotated by M.B. Epstein, commentary R. Hand, Arhat 2009.
- Introductions to Traditional Astrology: Abu Maʿshar et al-Qabisi*, transl., ed. B.N. Dykes, Minneapolis–Minnesota 2010.
- Klaudiusz Ptolemeusz, *Czworoksiąg (Tetrábiblos)*, tłum., przypisy G. Muszyński, wstęp J. Włodarczyk, G. Muszyński, Wrocław 2012 (Biblioteka Antyczna, 44).
- Manilius M., *Astronomica*, transl. G.P. Goold, Cambridge–London 1977 (The Loeb Classical Library).
- Selected Poems of Jehuda Halevi*, eds H. Brody, H. Elson, transl. N. Salaman, Philadelphia 1974.
- A Sourcebook in Medieval Science*, ed. E. Grant, Cambridge–Massachusetts 1974.

Monografie i opracowania

- Arribas J.R., *Significance of the Equinoxes in Abraham Ibn Ezra's Cosmology*, „Helmantica” vol. 175, 2007.
- Birkenmajer A., *Henri Bate de Malines, astronome et philosophe du XIIIe siècle*, w: tenże, *Études d'histoire des sciences en Pologne*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1972 (Studia Copernicana, 4).
- Brzeziński T., *Rozwój poglądów na istotę choroby*, w: *Historia medycyny*, red. T. Brzeziński, Warszawa 1988.
- Burnett Ch., *Al-Qabisi's Introduction to astrology: From Courtly Entertainment to University Textbook*, w: *Studies in the History of Culture and Science: A Tribute to Gad Freudenthal*, eds R. Fontaine et al., Leiden 2011.
- Burnett Ch., *The Introduction of Arabic Learning into England*, London 1997.
- Casulleras J., Hogendijk J.P., *Progression, Rays and Houses in Medieval Islamic Astrology: A Mathematical Classification*, „Suhayl” 11, 2012.
- Charlap L., *Another View of Rabbi Abraham Ibn-Ezra's Contribution to Medieval Hebrew Grammar*, „Hebrew Studies” vol. 42, 2001.
- Charmasson T., *Divinatory Arts*, w: *Dictionary of Gnosis and Western Esotericism*, ed. W.J. Hanegraaff, in collaboration with A. Faivre, R. van den Broek, J-P. Brach, Leiden–Boston 2006.
- Clark Ch., *The Zodiac Man in Medieval Medical Astrology*, „Journal of the Rocky Mountain Medieval and Renaissance Association” vol. 3, 1982.
- Cooper G.M., *Galen and Astrology: A Mésalliance?*, „Early Science and Medicine” vol. 16, 2011, no. 1.
- Dov Goitein S., *The Biography of Rabbi Judah Ha-Levi in the Light of the Cairo Geniza Documents*, „Proceedings of the American Academy for Jewish Research” vol. 28, 1959.
- Dozy R., *History of the Almohades*, Leiden 1881.
- Dziubiński A., *Historia Maroka*, Wrocław 1983.
- Epstein M.B., *Ibn Ezra, Avraham*, w: *The Astrology Book. The Encyclopedia of Heavenly Influences*, ed. J.R. Lewis, Detroit 2003.
- Friedlander M., *Ibn Ezra in England*, „Transactions of the Jewish Historical Society of England” vol 2, 1894/1895.
- Glick T.F., Livesey S.J., Wallis F., *Medieval Science, Technology, and Medicine: An Encyclopedia*, Routledge 2005.
- Goldstein B.R., *Astronomy and Astrology in the Works of Abraham ibn Ezra*, „Arabic Sciences and Philosophy” vol. 6, 1996.
- Goldziher I., *Le livre de Mohammed ibn Toumert: Mahdi des Almohades*, Alger 1903.
- Greenbaum D.G., *Astronomy, Astrology, and Medicine*, w: *Handbook of Archaeoastronomy and Ethnoastronomy*, ed. C.L.N. Ruggles, New York 2015.
- Grieve H., *Studien zum jüdischen Neoplatonismus: Die Religionsphilosophie des Abraham Ibn Ezra*, Berlin–New York 1973.

- Hand R., *Whole Sign Houses. The Oldest House System. An Ancient Method in Modern Application*, Las Vegas 2000.
- Holden J.H., *A History of Horoscopic Astrology. From the Babylonian Period to the Modern Age*, Tempe 1996.
- Holden R.W., *The Elements of House Division*, Southampton 1977.
- Hughes A., *The Three Worlds of Ibn Ezra's Hay ben Meqitz*, „The Journal of Jewish Thought and Philosophy” vol. 11, 2002.
- Ibn Ezra, Abraham ben Meir*, w: *Encyclopaedia Judaica*, (online) Encyclopedia.com. 13 May. 2017, <http://www.encyclopedia.com>
- Israel L., *Abraham Ibn Ezra – Reader*, Tel Aviv–New York 1985.
- Jospe R., *Biblical Exegesis as a Philosophic Literary Genre: Abraham ibn Ezra and Moses Mendelssohn*, w: *Jewish Philosophy and the Academy*, eds E. Fackenheim, R. Jospe, Madison–Teaneck 1996.
- Konarska-Zimnicka S., *Dom rodzinny a domy horoskopowe w średniowiecznej tradycji astrologicznej*, w: *Dom, codzienność i święto. Przestrzeń domowa – ludzie i rzeczy*, red. B. Popiołek, A. Chłosta-Sikorska, M. Gadocha, Kraków 2018.
- Konarska-Zimnicka S., *Jatromatematyka w optyce twórczości krakowskich uczonych późnego średniowiecza. Przyczynek do badań*, w: *Medicina antiqua, mediaevalis et moderna. Historia – filozofia – religia*, red. S. Konarska-Zimnicka, L. Kostuch, B. Wojciechowska, Kielce 2019.
- Konarska-Zimnicka S., „*Wenus panią roku, Mars towarzyszem...*” *Astrologia w Krakowie XV i początku XVI wieku*, Kielce 2018.
- Konarska-Zimnicka S., Piotrowski P., *Albumasar i jego „Ysagoga minor”*, Kielce 2020.
- Langermann Y.T., *Some Astrological Themes in the Thought of Abraham ibn Ezra*, w: *Rabbi Abraham ibn Ezra: Studies in the Writings of a Twelfth-Century Jewish Polymath*, ed. I. Twersky, J.M. Harris, Cambridge 1993.
- Levy R., *The Astrological Works of Abraham ibn Ezra – A Literary and Linguistic Study with Special Reference to the Old French Translation of Hagin*, Baltimore 1927.
- Levy R., *A Note on the Latin Translators of Ibn Ezra*, „*Isis*” vol. 37, 1947, no. 3–4.
- Millas I.M., *The Work of Abraham Ibn Ezra in Astronomy*, „*Tarbiz*” 9, 1938.
- Pouille E., *Henry Bate of Malines*, w: *Dictionary of Scientific Biography*, vol. 6, New York 1972.
- Prijs L., *Die grammatikalische Terminologie des Abraham Ibn Esra*, Basel 1950.
- Roskal Z.E., *Gwiazdy mgliste w świetle obserwacji teleskopowych*, (online) www.kul.pl/files/57/working_papers/roskal_2008a.pdf.
- Rudavsky T.M., *Ibn ,Ezra: Abraham ibn ,Ezra*, w: *The Bibliographical Encyclopedia of Astronomers*, ed. T. Hockey, New York 2007.
- Sarna N.M., *Abraham Ibn Ezra as an Exegete*, w: *Rabbi Abraham Inn Ezra: Studies in the Writings of a Twelfth-Century Jewish Polymath*, eds I. Twersky, J.M. Harris, Cambridge–Massachusetts–London 1993.
- Schwartz D., *Studies on Astral Magic in Medieval Jewish Thought*, Leiden–Boston 2005.

- Sela S., *Abraham Ibn Ezra and the Rise of Hebrew Science*, Leiden–Boston 2003.
- Sela S., *Abraham Ibn Ezra as the Translator of Astrological and Astronomical Texts from Arabic into Hebrew: Sources and Methods*, „Medieval Encounters” vol. 25, 2019.
- Sela S., *Abraham Ibn Ezra on Elections, Interrogations, and Medical Astrology*, Leiden 2011.
- Sela S., *Abraham Ibn Ezra's Scientific Corpus Basic Constituents and General Characterization*, w: *Arabic Sciences and Philosophy*, Cambridge 2001.
- Sela S., *Abraham Ibn Ezra's Special Strategy in the Creation of a Hebrew Scientific Terminology*, „Micrologus” 9, 2001.
- Sela S., *The Ibn Ezra – Henry Bate Astrological Connection and the Three Abrahams*, „Mediterranea. International journal for the transfer of knowledge” vol. 2, 2017.
- Sela S., *The Impact of Hagin le Juif's French Translations on Subsequent Latin Translations of Abraham Ibn Ezra's Astrological Writings*, „Jewish Quarterly Review” vol. 111, 2021, no. 1.
- Sela S., *Pietro d'Abano, Translator of Abraham Ibn Ezra's Astrological Writings*, „Sefarad” vol. 79, 2019, 1, s. 7-87.
- Sela S., *What is Tractatus Particulares, a Four-Part Work Assigned to Abraham Ibn Ezra? A Study of its Sources and General Features*, „AHDLM” vol. 86, 2019.
- Sela S., Freudenthal G., *Abraham Ibn Ezra's Scholarly Writings: A Chronological Listing*, „Aleph” no. 6, 2006.
- Siraisi N.G., *Medieval & Early Renaissance Medicine. An Introduction to Knowledge and Practice*, London 1990.
- Smithuis R., *Abraham Ibn Ezra's Astrological Works in Hebrew and Latin: New Discoveries and Exhaustive Listing*, „Aleph” no. 6, 2006.
- Smithuis R., *Science in Normandy and England under the Angevins. The Creation of Abraham Ibn Ezra's Latin Works of Astronomy and Astrology*, w: *Hebrew to Latin – Latin to Hebrew: The Mirroring of Two Cultures in the Age of Humanism*, ed. G. Busi, Berlin–Turin 2006.
- Stefaniuk T., *Al-Kindi i początki filozofii w świecie islamu*, Lublin 2013.
- Steinschneider M., *Abraham Ibn Ezra*, „Supplement zur Zeitschrift für Mathematik und Physik” Bd. 25, 1880.
- Stuckrad, von K., *Astrology III: Middle Ages*, w: *Dictionary of Gnosis et Western Esotericism*, A. Faivre, R. van den Broek, J-P. Brach, Leiden–Boston 2006.
- Sudhoff K., *Iatromathematiker vornehmlich in 15 und 16 Jahrhundert. Eine Studie*, Breslau 1902 (Abhandlungen zur Geschichte der Medizin, 2).
- Temkin O., *Galenism: Rise and Decline of a Medical Philosophy*, New York 1973.
- Thorndike L., *A History of Magic and Experimental Science*, vol. 2, New York 1923.
- Thorndike L., *The Latin Translation of the Astrological Tracts of Abraham Avenezra*, „Isis” vol. 55, 1944.
- Thorndike L., *The Latin Translations of the Astrological Tracts of Abraham Avenezra*, „Isis” vol. 35, 1944.

- Toomer G.I., *Galen on the Astronomers and Astrologers*, „Archive for the History of Exact Sciences” vol. 32, 1985, Issue 3–4.
- Walfish B., *The Two Commentaries of Abraham Ibn Ezra on the Book of Esther*, „The Jewish Quarterly Review. New series” vol. 79, 1989, no. 4.
- Wallerand G., *Henri Bate de Malines et saint Thomas d'Aquin*, „Revue néo-scholastique de philosophie” 1934, vol. 36.
- Wąsowicz H., *Kalendarz żydowski*, w: *Kalendarze*, red. E. Gigilewicz, Lublin 2003.
- Weinberger L.J., *Twilight of a Golden Age. Selected Poems of Abraham Ibn Ezra*, Tuscaloosa 1997.
- Wilejczyk M., *Filozofa przyrody Arystotelesa – wokół koncepcji czterech elementów*, Wrocław 2008.
- Wojciechowska B., *Flebotomia i purgowanie, czyli o leczeniu w wiekach średnich*, Kielce 2019.
- Yahalom J., *Diwan and Odyssey. Judah Halevi and the Secular Poetry of Medieval Spain in the Light of New Discoveries from Petersburg*, „MEA. Sección hebreo” vol. 44, 1995.
- Zasady obliczenia Kalendarza Żydowskiego*, Łódź 1910.

O autorce:

dr hab. Sylvia Konarska-Zimnicka – profesor w Instytucie Historii Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach.

Kierunki badawcze: historia nauki średniowiecznej i wczesnonowożytnej (astronomia, astrologia, medycyna, ziołolecznictwo), historia kultury średniowiecznej i wczesnonowożytnej, edytorstwo źródeł historycznych.

---

e-mail: zimnicka@ujk.edu.pl